

NOVE KNJIGE***

Hermann Diels: PREDOKRATOVCI. Fragmenti. Svezak 1–2. – Naprijed, Zagreb, 1983, XXXV +448 str. (I svezak); 418 str. (II svezak) /+ 1 karta/.

Pisati recenziju o temeljnim djelima naše civilizacije gotovo da je suvišan posao: ta su djela dovoljno poznata da ih ne treba predstavljati publici, a glas o njihovu objavljivanju brži je od ograničene časopisne recenzije. To, dakako, u cijelosti vrijedi i kad govorimo o ovom djelu, o znamenitim *Fragmentima predokratovaca* Hermanna Dielsa koji su se prvi put integralno našli i u našem prijevodu pod naslovom *Predokratovci. Fragmenti*.

Znalcima, naravno, ne treba objašnjavati tko je Diels i što je njegovo djelo: *Predokratovci*. Svi oni koji su svojedobno već u srednjoj školi slušali nastavni predmet nazvan Filozofija (uči li se to još danas?) susreo se s tim imenima u abiturijentsko doba, na kraju srednje škole; studenti humanističkih smjerova upoznali su se s tom zbirkom tokom studija; stručnjacima stoji na radnom stolu.

Za one manje upućene: Dielsovi *Predokratovci* najznačajnija su zbirka sa-

čuvanih fragmenata djela grčkih filozofa koji su stvarali prije Sokrata (bolje reći Platona, budući da Sokrat nije ostavio nijedno napisano djelo) i predstavljaju beziznimno fundamentalno djelo za poznavanje korijena zapadne civilizacije. Djelo je nasatelo na vrhuncu uspona već legendarne njemačke klasične filologije, na samom početku dvadesetog stoljeća (objavljeno prvi put 1903. godine) i odmah je postalo klasično. Dalji život ove zbirke već pripada povijesti: doživjela je gotovo dvadeset izdanja i nekoliko prijevoda na moderne jezike. Jedno od takvih nalazi se pred nama.

Kad smo tako postali bogatiji za jedno izvanserijsko djelo pristupačno vrlo širokom krugu korisnika, treba da predstavimo naše izdanje ne štedeći pohvale, ali i ukazujući i na propuste koji su nastali, jednim dijelom, i zbog izuzetne složenosti cijelog pothvata (u kojem je samo prevođenje bilo tek dio zamašna posla). No, pođimo redom.

Samo originalno izdanje Dielsove zbirke vrlo je složeno. Osnovna podjela je, otprilike, ovakva: korpus zbirke čine citati antičkih (većinom grčkih, ali i rimskih) autora podijeljeni u tri zasebne cjeline, označene slovima A, B i C.

Odjeljak A predstavlja svjedočanstva o životu i djelima pojedinog filozofa (moderno rečeno: biobibliografske napomene), odjeljak B izvatke u kojima se nalaze direktno citirane misli pojedinih filozofa, a u odjeljku C svrstani su kasniji odjeci pojedinih naučavanja koji se dadu raspoznati u djelima kasnijih filozofa. Dakle, riječ je o vrlo složenim odnosima, koji se, katkada, pružaju znatno „u dubinu“: naime, neki antički autor citira nekog starijeg autora u kojem se opet spominje citat iz još starijeg izvora u kojem je pak prenesena originalna misao, na primjer, Empedokla! Sve je to otežano još i dvojakim referencijama: jedne se odnose na mjesta iz kojih je preuzet citat, a druge na mjesta u samoj Dielsovoj zbirci; na primjer, kad se kod Orfeja citira Muzej, upućuje se na Muzejeve fragmente unutar zbirke. Izvorni se citati, osim toga, od svog „okruženja“ u citatu (imajmo na umu da su to citati na grčkom ili na latinskom, dakle originalni!) razlikuju spacioniranjem. Nadalje, u tim su tekstovima lakune, praznine, nadopunjene i označene prelomljenom zagradom, katkad u polovici riječi, a citati su protkani Dielsovim dopunama, uputama, objašnjenjima (na njemačkom), koji se katkad povezuju s originalnim citatima bez ikakvih znakova, katkad su odvojeni interpunkcijama, a katkad stavljene u okrugle ili u uglate zagrade! Spomenemo li na kraju da se ispod teksta još nalazi kritički komentar (originala), pa njemački prijevod izvornih fragmenata (iz odjeljka B), jasno je da je bilo i te kako teško zagristi u takav tekst.

Što u ovome svemu prevoditi? Što ispuštiti? Kako rješavati one probleme koji proistječu iz toga što se i origi-

nalni grčki odnosno latinski tekstovi i njemačke dopune prevode, pa dobivaju u prijevodu jednak oblik? Pitanja mnogo, a na neka nismo dobili, po našem mišljenju, pravi odgovor. Redaktori Branko Bošnjak i Milivoj Sironić, inicijatori ovog poduhvata i stručnjaci koji su iznijeli veći dio ostvarenja na svojim leđima nisu našli odgovor, na primjer, na pitanje izdvajanja originalne misli unutar citata (u originalu spacionirano), što mislim da je i najveći propust u knjizi. Do toga je došlo, vjerojatno, zbog nedovoljnog iskorištavanja grafičkih mogućnosti (tehnički urednik Ivan Tržan) — spacioniranja, upotrebe polumasnog sloga, kurzivnog verzala i sl. Isto tako pada na dušu redaktora (ali i prevodilaca) i to što Dielsove dopune fragmenata koje nisu navedene u zagradama nisu povezivali s citatima koji slijede, pa tako rečenica koja u originalu ima početni dio njemački, a slijedi grčki citat u hrvatskom ili srpskom prijevodu postaje besmislena. To se moglo lako izbjeći upotrebom interpunkcijskih znakova. Ostaje također otvoreno pitanje zašto su prozni citati tiskani kurentom, a pjesnički kurzivom. Nije li to sugeriranje razlike koja u originalu ne postoji, na račun stvarnih razlika, koje, obratno, nisu nikako označene? Zaključimo ove primjedbe napomenom da upotreba zagrada strahovito varira i u odnosu prema originalu i u odnosu prema pojedinim dijelovima prijevoda proistekle iz pera različitih prevodilaca. U tom pogledu napominjem da *Tumač znakova* na kraju drugog sveska prije odmaže nego pomaže čitaocu, a često ga čak i vara.

Kad smo ogledali neke slabe točke prijevoda i, zapravo, priređivanja tog prijevoda za štampu, pogledajmo i sve

ono bitno što nam ovo djelo pruža i zbog čega predstavlja jedan od najznačajnijih pothvata na području klasične filologije i filozofije u posljednjih nekoliko godina.

Djelo započinje uvodnom studijom jednog od redaktora Branka Bošnjaka *Ideja predsokratovske filozofije*, neobično korisnom introdukcijom u korpus rane grčke filozofske misli koji čini, dakako, glavninu djela. U odjeljak *Predgovori* uvršteni su i izvaci iz predgovora originalnim izdanjima (1, 2, 4, 5, 6. i 10). Potom slijedi korpus fragmenata koji donosi fragmente 90 filozofa, pravaca, anonimnih djela i zbirki, uz koje je spomenuto još gotovo četiri stotine drugih imena. Prijevod *Predsokratovaca* izrađen je prema 17. izdanju (iz 1974. godine), reprintu 6. izdanja (Iz 1951) što ga je priredio, preradio i dopunio Walther Kranz. U prijevodu je izostavljen kritički aparat (i, posve razumljivo, njemački prijevod izvornih misli), a uvrštene su skromne napomene ispod teksta s najnužnijim objašnjenjima i referencijama. U prevodnju ovog monumentalnog djela sudjelovali su Zdeslav Dukat, Veljko Gortan, Stjepan Hosu, Antun Slavko Kalenić, Jure Kaštelan, Ratimir Mardešić, Darko Novaković, Damir Salopek, Milivoj Sironić i Dubravko Škiljan.

Na kraju drugog sveska nalaze se dodaci, od kojih su, čini mi se, najvažniji *Tumač kratica imena i naslova djela*, *Kronološki pregled grčkih filozofa*, te *Kazalo imena* na kraju sveska.

Kad zaklopimo i drugi svezak *Predsokratovaca* (treći svezak koji u originalu sadržava registar imena i pojmova nije preveden, vjerojatno iz izdavačkih razloga), nameće se čitava poplava

dojmova i pitanja koje u povodu ovog izdanja treba postaviti ili bar izraziti. Pomislimo načas koliko je samo znanja, sposobnosti, poznavanja materije i neiscrpane energije obilježilo osobu koja je stvorila ovo djelo — Hermanna Dielsa! A *Predsokratovci* su samo dio Dielsova rada i djelovanja. Pomislimo također kakvoj se publici Diels obratio! Ma koliko bili ponosni na prijevod (što je i u svjetskim relacijama uistinu rijetkost), s nostalgijom možemo samo uzdahnuti za publikom koja će se moći služiti originalnim grčkim ili latinskim citatima. I na kraju, premda ne i na posljednjem mjestu, pomislimo i na mučan i težak zadatak što su ga naši prevodioci poduzeli i izvršili; pomislimo i na sve probleme što ga je djelo postavljalo pred cijeli tim na čelu s redaktorima, a koji su, uglavnom, prebrođeni. Uočimo li dimenzije ovog pothvata, bit će nam jasno što smo ovim dvjema knjigama dobili.

Zlatko Šešelj

ARISTOTEL. O PJSNIČKOM UMIJEĆU. Prijevod i objašnjenja Zdeslav Dukat. August Cesarec, Zagreb, 1983, 490 str.

Ova će recenzija Dukatova prijevoda i komentara Aristotelove *Poetike* imati ponešto neobičan oblik. Bit će to uvid u samu knjigu, a ujedno i, djelomično, uvid u genezu same recenzije. Neobičan oblik diktiraju, dakako, i neobične okolnosti. U čemu se neobičnost ove knjige, shvatit će strpljivi čitalac, na dam se, vrlo brzo.

Pojava svake knjige s područja antike za mene je uvijek bila svečanost; pojava novog prijevoda Aristotelove *Poetike* bila je čak više od toga, prvo stoga što nam je suvremeno izdanje Aristotelove *Poetike* potrebno, a potom stoga što se na tom tekstu mora okušati svaka kulturna sredina i, napokon, zato što se ovo djelo mora u određenim razdobljima preispitivati u svjetlu novih dostignuća različitih znanstvenih disciplina. Za taj korak čas je svakako kucnuo: stariji prijevodi (prvenstveno Kuzmićev iz 1912, reprintiran 1979; potom Đurićev iz 1947. i d. više izdanja) brzim razvitkom nauke sve više gube — osobito u pogledu nužnih komentara — korak sa suvremenim razmišljanjima. Treba ipak reći da su i jedan i drugi prijevod (i komentari) u trenutku svog objavljivanja bili ukorak s najvažnijim spoznajama svog vremena. Ogledamo li, na primjer, Kuzmićevo izdanje (dvojezično!, s golemim komentarom) moramo i danas zavidljivo stati pred golemom masom sintetiziranog materijala, nevjerojatnom količinom tzv. realija i fakata s područja teorije drame i estetike. Prolistajmo samo Kuzmićev *Dodatak* u kojem su, u originalu, citirani izvaci tada najsuvremenijih njemačkih tumača teorije drame i estetičara! U nešto manjoj mjeri i u drugim okvirima to bi se isto moglo reći i za Đurića. Pogledajmo samo što je Đurić donio u svojim bibliografskim napomenama! Pa to je cijela plejada autora i čitav niz djela koja su — nesumnjivo — u svoje vrijeme bila plodonosan odjek raznorodnih istraživanja (iako su neka od njih bila na donjoj granici znanstvene tolerancije), a ona su jednim dijelom utkana i u Đurićeve spoznaje.

Dakle, određena tradicija na ovom području postojala je u nas već čitavo stoljeće (ako počnemo s prijevodom Armina Pavića iz 1869!) kao izuzetak koji potvrđuje pravilo. Nema,

naime, područja — izuzev Homera — koje je tako ustrajno privlačilo učenjake kao antička drama i kruna njezina ispitivanja: Aristotelova *Poetika*.

Dukatova knjiga, dakle, učinila mi se stoga još važnijom u trenutku kad sam je ugledao na polici knjižare na samom početku 1984. godine.

Posegnuvši za knjigom želio sam je tog dana samo „okusiti“, „odmjeriti“ u ruci. Otvorio sam knjigu uz onaj nepopovljiv osjećaj što ga još poznaju samo prorijeđeni već poštovaoci Johanna Gutenberga i nisam ni slutio da je to početak jednog neugodnog puta što, bar za mene, završava na stranicama ove recenzije. Knjiga je podijeljena u četiri odjeljka: *Predgovor* (dvije stranice), *Osnovna literatura*, citirana samo imenom autora (dvije stranice), *Aristotel O pjesničkom umijeću* (prijevod; četrdesetosam stranica) i *Bilješke* (četiri stotine trideset stranica). Nesrazmjer dijelova uočio sam već pri prvom odmjeravanju knjige. Neobično! Običaj je da ovakve značajne knjige u predgovoru donesu kakvu kompetentnu studiju, biobibliografski prikaz autora, kritički pogled na dotadašnje obraćanje djelu. Od toga u ovoj knjizi ni traga! Bilo bi to razumljivo kad bismo raspolagali kakvom kapitalnom studijom o Aristotelu (najveći um antike još nije u nas dobio dostojnu knjigu) ili kakvim zbornikom u kojem su osmišljeni različiti aspekti *Poetike* (a bilo je prilike — makar u Aristotelovoj godišnjici koju je značajno obilježila samo zagrebačka „Književna smotra“!). No u nas o tome ne možemo govoriti. Stoga, na samom početku knjige nedostatak!

Kratak predgovor od dvije stranice pročitao sam u nesavladivoj želji da otkrijem razloge ovog promašaja, ali o tome ni riječi. Samo nekoliko napomena o bilješkama („/koje/ treba smatra-

ti integralnim dijelom prijevoda"), o izvorniku. A tad sam naišao na dio koji smatram nužnim citirati: „Može se činiti neobičnim da se u knjizi nigdje ne spominju naši zaslužni prevodioci Poetike Martin Kuzmić i Miloš N. Đurić. Pažljivom čitaocu neće promaći da se na više mjesta polemizira s njima (s Kuzmićem, koji je bio originalniji prevodilac, npr. u bilješkama 183, 197, 210 pod 6, 290 i drugdje, s Đurićem npr. u 290 i drugdje). Činilo mi se, međutim, nepriličnim navoditi na tim mjestima imena ljudi koji su toliko zadužili našu kulturu; njihovi radovi, koliko god bili dragocjeni u vrijeme kad su nastali, nisu ipak mogli izbjeći sud vremena i novijih znanstvenih spoznaja, pa nisam želio da im neizbježivom kritikom nanosim nepravdu koju nisu zaslužili." (*Predgovor*, str. 6).

Šta to treba da znači? Kakvu su to „milost“ zaslužili „ljudi koji su toliko zadužili našu kulturu“? Ako su je zadužili, onda su je mogli zadužiti samo djelima koja su korelirala s aktualnim dostignućima! Pa ne misli valjda Dukat da se od Kuzmićeva izdanja iz 1912. ništa nije promijenilo i da sam Kuzmić nije bio svjestan da će i njegovi stavovi za sedamdeset godina doživjeti kritiku? Kakva je to kritika koju nisu zaslužili? Pa to je upravo ovo Dukatovo ignoriranje njihova djela u koje su uložili golem znanstveni i prevodilački napor, a on ih briše iz svog registra jer su „zaslužni“ i „nisu zaslužili kritiku“!

Mislim da je nepojmljivo da se u jednom djelu koje ima znanstveni karakter likvidiraju temelji jedne kulture ovakvom rečenicom u *Predgovoru*! Ako je Dukat u njihovim radovima našao nešto neprimjereno znanstvenom radu ili nešto nedostojno naučnog digniteta (npr. prepisivanje, plagiranje, virkanje preko ramena i sl.), onda nema nikakve „milosti“! Znanost

poznaje jedino pošteni kritiku. Ako su pak u svojim radovima Kuzmić i Đurić donosili suvremena dostignuća, onda genezu svojih spoznaja treba da oslanja na njihove dosege. Inače svako istraživanje gubi temelj i, umjesto da raste na plodonoj kritici prethodnika, postaje puklo prenošenje tuđih domišljinja i spoznaja.

Ovakva razmišljanja uzdigla su se u mojoj svijesti čim sam pročitao citiranu rečenicu. A onda rekoh samom sebi: „Pa dobro! Pogledaj kako Dukat u bilješkama polemizira s Kuzmićem i Đurićem!“

Okrenuo sam tekst prijevoda u kojem se nalazi bilješka 183. Evo teksta: „Tu je, zatim, broj epizoda. I za sve druge ukrase kako se priča da su nastali, uzмимо kao da smo već spomenuli¹⁸³; možda bi, naime, bio velik posao izlagati detaljno jedno po jedno.“ (*Dukat*, str. 17). Usporedite ovo s Kuzmićevim prijevodom: „/Još nam neka budu pomenuti brojevi čina/ i ostalo, kako se kaže da se sve ukrasilo; jer pojedince raspravljati bio bi možda velik posao.“ (*Kuzmić*, str. 13). A Đurić: „/Naposletku, treba još samo napomenuti da se i broj činova (episodija)/ i sve ostalo, kako se kaže, u pojedinostima usavršilo, jer bi iziskivalo možda suviše posla kad bi se ulazilo u svaku pojedinu stvar.“ (*Đurić*, str. 8). Bilješka u Dukatovom pod brojem 183 u cjelini glasi:

„¹⁸³ Aristotel nam je mogao nešto više reći o karakteru trilogije, o razvoju kazališta, o scenskim konvencijama, pa o detaljima o kojima govori u vezi s komedijom u sljedećoj glavi (o postanku maske, prologu i sl.). No Aristotelova je Poetika ekstremno usmjerena na 'primaoca (konzumenta) književne poruke' i samo ponegdje (npr. u 4. i 17. glavi) govori se sa stajališta pjesnika, odnosno daju se upute kako treba

p i s a t i (a ne kako treba 'primati', tj. gledati, slušati, čitati) tragediju.“

Na tom mjestu ni Kuzmić ni Đurić nemaju nikakvu napomenu.

U čemu je polemika? U finesama prijevoda (koji se bitno ne razlikuju, osim u „vjernosti“ originalu koja je kod Kuzmića najveća, pa odatle i nezgrapnost prijevoda)? U bilješci?

Prijedimo na bilješku 197! Da ne zamaram opširnim citiranjem, stvar je jednaka kao i u bilješci 183. Ni Kuzmić ni Đurić ne komentiraju ovo mjesto, a prijevod se opet razlikuje u neznatnim finesama. Pogledajmo bilješku 210 pod 6!

Možete je tražiti koliko vam volja. Takva bilješka ne postoji! Tad, kad sam došao dotle, shvatio sam da je cijeli posao rađen na brzinu, bez nužnog opreza, shvatio sam da pred sobom imam knjigu koja izaziva više tuđe negoli zadovoljstva. No nisam bio obeshrabren, prolistao sam dalje bilješke ne bih li našao neku bilješku koja ima pododjeljke. I uistinu, našao sam bilješku pod brojem 229. Ona ima u svom tkivu jedan dio u kojem su navedeni pojmovi od 1 do 9. Pa potražih broj 6. Evo teksta:

„6. *hédyza*, iz čega je izveden izraz u izvorniku, znači 'začin', tj. dodatak hrani radi poboljšanja ukusa (istu metaforu upotrebljava Aristotel jednom u *Retorici* a Platon s omalovažavanjem govori u *Državi* o 'začinjenoj Muzi'). *Hédyza* ne mora nužno značiti baš šećer (mnogi prevode 'zaslađen') nego bilo koji začin. I ovo nije nov element nego samo uvođenje hijerarhijskog odnosa među tri sredstva mimeze: govor, ritam i melodiju. Vidi se da je Aristotel dijelio Platonovu ne baš sretnu ideju o pjesničkom jeziku kao ukrašenu govoru: ritam i melodija

samo su dodatak (stilski ukras) proznom jezičnom sadržaju.“ (*Dukat*, str. 112).

Usporedio sam tad pojam *hédyza* u prijevodima Kuzmića i Đurića. I stvarno! Kuzmić prevodi *hédyza* kao „zaslađen“. Dakle, tu smo! Evo „polemike“! Dukat, „polemizira“ s Kuzmićem („mnogi prevode 'zaslađen'“). Stvarno, polemika, nema što! Đurića u ovoj situaciji nije spomenuo, jer on *hédyza* prevodi „otmen“. To je, po Dukatovom, valjda bolje.

Tad me stalo kopkati značenje riječi *hédyza*. I odlučih se obratiti se jednom od Dukatovih omiljenih autoriteta (a to su – istini za volju – uistinu svjetski autoriteti za Aristotela), Lucasu. D. W. Lucas, autor spomenut i u Dukatovu popisu osnovne literature, jedan je od najvećih autoriteta za Aristotelovu *Poetiku*. Njegovo izdanje originala s vrlo opsežnim komentarom (objavljeno 1968. u Oxfordu) smatra se najboljim današnjim komentiranim izdanjem *Poetike*.

Budući da nisam proučavatelj Aristotelove *Poetike*, morao sam se potruditi da posudim Lucasovo izdanje i u njemu sam našao objašnjenje za riječ *hédyza* (Lucas, str. 97), ali sam našao još nešto interesantnije: cijela Dukatova bilješka zapravo je prepričan Lucasov tekst (osim, naravno, osvrta na „neke“ koji „prevode 'zaslađen'“), posebno u referencijama (Aristotel ga upotrebljava u *Retorici*, a Platon u *Državi* govori o „začinjenoj Muzi“). Kad sam to pročitao, postalo mi je u trenu jasno zašto je Dukat u *Predgovoru* likvidirao Kuzmića i Đurića:

S KUZMIĆEM I ĐURIĆEM DUKAT NE POLEMIZIRA NE IZ NEKOG NEPOTREBNOG MILOSRĐA, VEĆ ZATO ŠTO NJHOVO DJELO UOPĆE NIJE PROUČAVAO I UMJESTO

KRITIČKOG SUDA O DOSADAŠNJEM PREVOĐENJU ARISTOTELOVE POETIKE DUKAT JE JEDNOSTAVNO DOHVATIO SUVREMENA (I, KAKO ĆE SE KASNIJE VIDJETI, STARIJA*) KOMENTIRANA IZDANJA, POPABIRČIO TUĐE MISLI I PRENIO IH U SVOJE BILJEŠKE! U TAKVOJ RABOTI NIJE BILO MJESTA ZA NEKAKVO KRITIČKO PROSUĐIVANJE PRETHODNIKA!

Ova teška misao proletjela mi je mozgom u trenu, a isto sam je tako brzo i potisnuo. Na temelju jednog primjera ne treba praviti ovako dramatične zaključke. Ponovno sam prihvatio Dukata i krenuo da još jednom provjerim. Okrenuo sam bilješku 290 u kojoj Dukat „polemizira“ i s Kuzmićem i s Đurićem. Bilješka glasi:

„²⁹⁰Ovdje sastavni veznik 'i' iz izvornika nesumnjivo ima eksplikativnu funkciju.“

Dukat mjesto na kojem navodi tu bilješku prevodi ovako: „/.../ ali ima fabulu, to jest²⁹⁰ sastav događaja.“ (Dukat, str. 20). Kuzmić i Đurić prevode „ali i koja ima priču i sastav događaja“ (Kuzmić, str. 17); odnosno „pokazuje priču i dobar sklop događaja.“ (Đurić, str. 14).

Hajde, dobro, pomislih, evo nekakve „polemike“. No odakle Dukat u taj apodiktički ton! Zašto izraz „nesumnjivo“ u njegovoj bilješci? Posegnuh ponovo za Lucasom i našoh Dukatov „izvor“:

„50^a 32. *καί: iz undoubtedly explanatory: cf. 1. 22, above.*“ Dakle, ipak me bogohulna misao o pabirčenju tuđih misli nije prevarila. No Dukat ne samo da je pabirčio, već je u tom pabirčenju bio i nedosljedan. Lucas se poziva na razlog i upućuje na mjesto gdje se istovrsna pojava može provjeriti. Dukat je jednostavniji: on muku ne muči hoće li sumnjičavi čitalac provjeravati. Za nj je „i“ nesumnjivo eksplikativan, i *basta!*

Revoltiran tim nekorektnostima (da ne upotrijebim teži izraz), previdio sam najbitnije: bez obzira na to što jednostavno prepisuje tuđe misli, Dukat to radi bez ikakva navođenja izvora!

DAKLE NE SAMO DA PABIRČI TUĐE MISLI, VEĆ I TE MISLI POTPISUJE KAO SVOJE! A NA KORICAMA KNJIGE IZRIČITO PIŠE DA SU OBJAŠNJENJA NJEGOVA!

Ovdje ću prekinuti dalje nabranje i svojih osjećaja i svojih postupaka. Čitaocu prepuštam dalje da o njima sam razmisli. Mislim da će shvatiti.

Za dovršenje ove recenzije iznijet ću samo činjenice, bez puno priče. Naime, dalje čeprkanje po knjizi iznijelo je na vidjelo da je bar 80% bilježaka na neki način zapravo prepisano od drugih autora, plagirano. Taj plagijat može se svrstati u jednu od pet vrsta:

1) DOSLOVNI PRIJEVOD TUDEG TEKSTA (DAKAKO, BEZ NAVOĐENJA DA CITIRA):

¹⁶⁶ »Kasno« u odnosu na što? Pretpostavlja se, u odnosu na početke tragedije u drugoj polovini 6. stoljeća kad je Tespis uveo dramski dijalog. U idućoj glavi »kasno« znači godinu 486. kad je i komedija bila službeno priznata od strane države, nekih pedesetak godina poslije tragedije (za koju je učinio Pizistrat god. 534). Vjerojatno se tragedija »dovinula do uzvišenog oblika« tek s pojavom Eshila (525—456). O njemu postoji čvrsta tradicija (vidi npr. Aristofan, *Žabe*, stih 1004) kao o »izumitelju« tragedije, ali se zacijelo nije mislilo na sam književni oblik (koji se pripisivao Tespisu). Svakako je tragedija prestala biti »satirskom« najkasnije (oko) godine 492. kad je Frinihovo *Zauzeće Mileta* rasplakalo cijelo gledalište, a to bi bilo nekih sedam ili osam godina poslije prvog Eshilovog nastupa na natjecanju tragičkih pjesnika. To možda nije očigledno »kasno«, ali je u skladu s upotrebom tog prilog kod Aristotela.

Dukat, str. 90

ὄψις: 'late', with reference to what? Presumably to the beginning of tragedy, which cannot be placed much before the middle of the sixth century, if it was Thespis who introduced the first actor. The form must have been established some time before Peisistratus gave it official recognition at the Dionysia within a few years of 534 B.C. At R. 1403^b23 *ὄψις* means early in the career of Sophocles (when the poet ceased to act in his own plays), at 1403^b36, not long before the time of writing; at 49^b2 *ὄψις ποτε* means 486 B.C., when comedy was officially recognized some fifty years later than tragedy. Tragedy appears to have received an access of grandeur, *ἀπεσμένυνθη* (cf. *οἱ σεμνότεροι* 48^b25), when, or soon after, Aeschylus began to compete. He is hailed in the *Frogs* 1004 as the creator of tragedy:

Lucas, str. 84/85

⁹⁶⁷ U ranijim Euripidovim dramama uloga kora nije uočljivo različita od one kod Sofokla. Ali u dramama iz posljednjeg desetljeća njegova života korovi su često sastavljeni od osoba koje imaju malo neposredne veze s radnjom drame: djevojke iz Aulide u *Ifigeniji u Aulidi* koje su u grčkom taboru jedino iz znatiželje. Sve veća uloga pjevanja i glazbe smanjivala je značenje riječi, pa komentare i primjedbe korovođe i koreuta likovi u drami naprosto ignoriraju, što se nikad ne događa kod Sofokla. Čak i u *Bakhama*, gdje je uloga kora vitalna jer on utjelovljuje Dionizov kult, lica se ne obaziru na njegovu prisutnost i komentare osim u dva slučaja gdje su po jedno lice i kor sami na pozornici. Kakvu je ulogu kor imao u djelima aleksandrijske Plejade, pa kod starijih rimskih tragičara (Ne-

* Od starijih izdanja najviše je koristio Gudemanovo komentirano izdanje Aristotelove Poetike (De Gruyter, Berlin-Leipzig, 1934.).

vija, Enija, Akcija i Pakuvija) i u znamenitim djelima poput Ovidijeve *Medeje* i Varijeva *Tijesta*, u dramama Kurijacija Materna i Pomponija Sekunda, ne znamo. Zacijelo sličnu Euripidovoj iz kasnijih godina ako je uopće u tim djelima bilo korskih pjesama. Kod Seneke one su muzički umeci (vidi niže). I u novije vrijeme, čak i kad su pjesnici svjesno išli za strogim oponašanjem antike, uloga kora ne odgovara (osim, dakako, u operi) strogim odredbama Aristotela i Horacija: u Shakespeareovom *Macbethu* (vještice) i *Henriku V*, *Katilini* Bena Jonsona, *Esther* i *Athalie* Racinea, Miltonovom *Samsonu* i Schillerovoj *Korintskoj nevjesti*.

Dukat, str. 337.

In the earlier extant plays of Euripides the role of the chorus is not conspicuously different from what it is in Sophocles. But in the plays of his last ten years the chorus is often composed of persons who have little direct concern with the action, like the maidens of Aulis in the *IA*, who are present in the Greek camp purely out of curiosity; the increasing use of monody, solos given by actors, diminishes the importance of the lyrics to which the chorus would contribute, and, further, the chorus and the comments of its leader are ignored by the other characters as never happens in Sophocles. Even in the *Bacchae*, where the Chorus is of vital importance in presenting the Dionysiac faith, the actors ignore their presence and their comments except in two short passages in which a single actor is alone on the stage with the chorus.

Lucas, str. 193/194.

Wir wissen nicht, wie sich die tragische Pleias Alexandriens zum Chor verhalten hat, auch nicht, ob so berühmte Tragödien wie Ovids *Medea* oder der *Thyestes* des Varius, die Dramen eines Curatius Maternus und Pomponius Secundus Chorlieder enthielten; die des Seneca sind jedenfalls so ziemlich alle *επιόλαια* (s. u.). Auch in den verhältnismäßig seltenen Beispielen eines Chors in der Neuzeit, natürlich abgesehen von der Oper (z. B. *Fidelio*, *Hugenotten* und *Rienzi*), die der griechischen Tragödie ja wesensverwandt ist, entspricht die Wirksamkeit des Chors selbst da nicht den rigorosen Vorschriften des A. und Horaz, wo es sich um bewußte Nachahmung der Antike handelt. Vgl. Shakespeares *Macbeth* (*Hexen*) und *Heinrich V.*, Ben Jonsons *Catilina*, Racines *Esther* und *Athalie*, Miltons *Samson Agonistes* und Schillers *Braut von Messina*.

Gudemann, str. 326/327.

2) ZAKUMUFLIRANA „POSUDBA“
(ime je autora donijeto nakon dijela citata kao da na tom mjestu citat za-

vršava, a dalje su Dukatove misli; cijeli je tekst, zapravo, citat):

⁸⁷⁵ U tom kosturu radnje (Lucas), kako je ovdje u nastavku izložen, neke se stvari moraju dogoditi. Kad stigne u Tauridu, Orest mora biti uhvaćen i predan radi žrtvovanja svojoj sestri. Ali način njegova hvata-

nja je nebitan. On je mogao biti predan kao strani mornar bez daljnjega objašnjenja. Prema tome, stiho- vi 260—339 koji opisuju njegov napad ludila te hvatanje koje iz toga proizlazi jesu epizoda. No kako je prirodno da se dade neko objašnjenje njegovog zarobljavanja a kako njegovo ludilo ima šire značenje, ta je epizoda »primjerena« (u vezi je s osnovnim tijekom radnje). Manje je očigledno da je i bijeg pomoću varke s očišćenjem u moru također epizoda. Orest i njegova sestra ne mogu naprosto otploviti i potrebna je intervencija božanstva sa stroja (Atene). Aristotel bi s pravom mogao dokazivati da je trik s pranjem kipa u moru suvišan kad bijeg u krajnjoj konzekvenciji uspijeva zahvaljujući Ateninoj intervenciji, na što bi se moglo odgovoriti da je Atenina epifanija i intervencija u još slabijoj vezi i lakše bismo podnijeli njezino izostavljanje nego izostavljanje varke s očišćenjem. Jasno je da po toj definiciji nijedna drama, ma kako integrirane konstrukcije, ne može biti bez epizoda. Zato je najbolje reći da fabula mora imati prikladan oblik i dijelove odgovarajućeg opsega (7. glava) i taj zahtjev treba da odredi broj i mjesto epizoda.

Dukat, str. 313.

Given the skeleton of the *IT* as here constituted, certain things must happen. Orestes, having reached the Tauri, must be captured and handed over to his sister for sacrifice. However, the particular manner of his capture is extraneous. Orestes could have been handed over as a captured Greek sailor without further explanation. Accordingly 260-339, in which his fit of madness and ensuing capture are described, are an episode. Yet it is natural that an explanation of his capture should be given, and his madness has a wider relevance, so the episode is allowed to be *οικειωτ*, 'germane'. It is less obvious that the escape through the purification of the statue (55^{b14}) is an episode. In the situation a *μηχανημα* of some sort is indispensable; Orestes and his sister cannot simply sail away. A. might have argued that, since the escape is due in the last resort to the intervention of Athena, the trick with the statue is superfluous; to which the answer would be that the play could better dispense with Athena than with the stratagem. It is clear that on this definition no play, however tight its construction, can be altogether without episodes; the requirement that plots should be shapely and the parts of the right proportions (Ch. 7) must affect the presence and scale of episodes.

Lucas, str. 180.

3) POGREŠAN PRIJEPIS (Dukat prevodeći ne primjećuje slovene pogreške originala; Lucas u bilj. 52^b 34—36 na str. 140—141 pogrešno navodi godinu izdanja Kommerelove knjige,

premda je u bibliografiji na početku knjige godinu donio točno. Dukat ga u tome ropski slijedi osim što je Kommerelu dodao na kraju još jedno //):

Suvremeni komentatori ne nalaze neko uvjerljivo rješenje. Bywater dopušta da se radi o nekonzistentnoj upotrebi riječi, Gudeman shvaća kao da se *epieikéis* odnosi na društveni status »onih koji žive u velikoj slavi i sreći«, dakle isto što znači i kasnije *epifanéis*, Rostagni tumači taj atribut u sasvim moralnom smislu (vidi i sljedeću bilješku) a Sykutris kao pojačano *spudáios* uz konotaciju neporočnosti. Max Kommerell (*Lessing und Aristoteles*, Frankfurt 1946, 126 i dalje) misli da to treba da znači da je tragički junak čovjek čestita karaktera, ali bez dovoljne praktične pronikljivosti i zato podložan zabludi (greški).

Dukat, str. 222.

The commentators have little to offer; B. accepts the fact of some inconsistency in the use of words, G. takes it as referring to social standing τῶν ἐν μεγάλῃ δόξῃ ὄντων καὶ εὐτυχία (53^a10) and so = ἐπιφανείς, R. understands it in a purely moral sense, and S. as a heightened form of σπουδαίος with a connotation, due to the context, of faultlessness. M. Kommerell *Lessing und A.* (Frankfurt, 1946), pp. 126 ff., suggests that the tragic hero is a man with good ἡθῆ, who is deficient in practical insight and so liable to error. This cannot be

Lucas, str. 141.

134

4) POGREŠAN PRIJEVOD (u bilješci 398 kriv prijevod engleske riječi *himself*, odnosno nerazumijevanje engleske sintakse, dovelo je do smiješnog prijevoda u kojem Dukat – sam sebi pripisujući misao – tvrdi da je slabo vjerojatno da se itko prije Homera

(u engleskom se *himself* odnosi na Aristotela, pa se treba prevesti da se itko prije njega, tj. Aristotela) bavio pjesničkom teorijom! Prije Homera pjesničkom se teorijom sasvim sigurno – to potpisujem kao apodiktičku tvrdnju – nije bavio nitko!)

³⁹⁸ Aristotel se toliko divio Homeru da mu nije htio uskratiti *téhne*, poznavanje teorije njegovog umijeća, premda je slabo vjerojatno da se itko prije Homera bavio pjesničkom teorijom. Pitanje značenja talenta i

Dukat, str. 162.

51^a24. ἤτοι διὰ τέχνην ἢ διὰ φύσιν: A. holds Homer in such admiration that he will not deny him τέχνη, though it is unlikely that anyone before himself had discovered the scientific basis of poetic practice;

Lucas, str. 116.

5) TUĐI TEKST DOPUNJEN JE VLASTITIM DODACIMA U KOJIMA SE NALAZE GRUBE FAKTIČKE GREŠKE:

a) na str. 226 Dukatove knjige Ciceron i Augustin su „kasni antički izvori“;

b) na str. 167, 461 i dr. uporno mijesha (zapravo stapa u jedan) naslove dvaju Aristotelovih spisa De generatione animalium (O rađanju životinja) i De generatione et corruptione (O rađanju i propadanju). Dukat ih je jednostavno

povezao i dobio spis O rađanju i propadanju životinja, koji, dakako, ne postoji;

c) na str. 338 Terenciju se pripisuje Plautova komedija Rudens. I tako dalje, na mnogim mjestima ove knjige.

Kad sad pogledamo unatrag i pokušamo sumirati ove tužne stranice pred nama, što još možemo reći? Možemo samo reći: Što mu je to trebalo? Zar je obraz solidnog znanstvenog radnika bilo vrijedno prodati za ne tako veliku

materijalnu naknadu? A Zdeslav Dukat je čovjek nesumnjivo velikog znanja. Nije mu to prva knjiga, a on se ljestvicom sveučilišne karijere popeo do zvanja profesora. Ovom sramotom zadao je strašan udarac i svojoj reputaciji znanstvenog radnika i svom zvanju i svom moralnom liku.

Ne znam i nikada neću razumjeti: što se to dogodilo Zdeslavu Dukat?

Zlatko Šešelj

135

*** I ČASOPISI

Svezak 1/1985

Društvo bibliotekara Zajednice općina Bjelovar pokrenulo je u ovoj godini svoje glasilo kojem je dalo ime *Svezak*. U njegovu prvom broju objavio je Josip Miklič odlomak (oko 20 poglavlja) iz I knjige Tacitovih *Historija* u kojem najpoznatiji rimski historičar opisuje burna zbivanja početkom 69. g. – vojnu pobunu pod Otonovim vodstvom te svrgnuće i ubojstvo cara Galbe.

Historije, premda napisane prije *Anala*, nadovezuju se na spomenuto djelo i obrađuju događaje od Galbe do Domicijana. Na žalost, od 14 knjiga sačuvane su samo prve četiri i polovica pete.

Oseujan Tacitov stil, koncizan i izražajan u svojoj dramatičnosti, predstavlja glavni problem za prevodioca. Toga je svjestan i Josip Miklič kad se u kratkoj uvodnoj napomeni ispred svoga prijevoda pita: „kako ostvariti kratko-

ću Tacitova izričaja i ostati dovoljno razumljiv?“

Zaključujući prema prijevodu odlomka koji je donesen u *Svesku*, čini nam se da je Josip Miklič ovu dilemu uspješno razriješio. Služeći se npr. elipsom i izostavljajući sastavne i suprotne veznike predočio nam je na mnogim mjestima osnovne crte Tacitova stila, a prijevod ipak teče glatko i razumljivo.

Josip Miklič najavljuje da bi se uskoro trebao pojaviti u knjizi cjeloviti prijevod *Historija*. Nadamo se da na nj ne ćemo dugo čekati. Ako i sve ostalo bude prevedeno na način kako je prezentirano u ovom odlomku, rado ćemo pozdraviti takvo izdanje, to više što bi to bio prvi prijevod *Historija* na hrvatski ili srpski jezik.

D. S.

NOVO!

Nakon kraćeg prekida ponovo pred vama knjige Biblioteke „Latina et Graeca“!

VEĆ JE OBJAVLJENA

knjižica iz serije LIBELLUS

- (1) **RIMSKI CVJETOVI/FLORES ROMANI**
– antologija rimske poezije –
u izboru i prepjevu
Dubravka Škiljana

Knjiga je malog formata (9x7 cm) i prava je poslastica za sve bibliofile i ljubitelje književnosti! Cijena 500,00 din.

PRED IZLASKOM IZ TISKA

je knjiga iz serije BIBLIOTEKA LATINA ET GRAECA

- (2) **ARISTOFAN: PTICE**
– dvojezično izdanje s iscrpnim komentarom –
u prijevodu Mladena Škiljana

Cijena 1.500,00 din

- (3) U seriji posebnih izdanja objavljujemo i kratak pregled latinske gramatike pod nazivom **GRAMMATICA BREVIS LINGUAE LATINAE** po cijeni od 500,00 din.

Oba će izdanja izaći iz tiska početkom studenog 1985.

POSEBNO IZDANJE

Povodom aktualnih rasprava o Troji u svjetu „hipoteza“ R. Salinaca Pricea grupa suradnika časopisa LATINA ET GRAECA odgovara knjigom

- (4) **TROJA I KAKO JE STEĆI**

u kojoj su razjašnjeni korijeni masovne histerije i medijske eksploatacije ove „hipoteze“, a sama „hipoteza“ podvrgnuta znanstvenoj provjeri.

Cijena 1.000,00 dinara.